

Inleiding: de arbeidersbiografie nader bekeken

Yme Kuiper

Summary

This special issue on 'Biography and labour movement' is partly the result of the symposium held in Leeuwarden on the occasion of Johan Frieswijk's farewell to the Frisian Academy. The organisers deemed that the chosen topic excellently dovetailed with his work's recurrent subject: doing research into, and writing about, regional and local key figures in the history of socialism in Friesland. This issue in addition extensively focuses on the 'big two' of late nineteenth and early twentieth-century socialism in the Netherlands: Domela Nieuwenhuis and Troelstra. Though twenty years ago the historian Ger Harmsen observed that in the Netherlands biography production by professional historians was still in a sorry state, this genre has by now also become popular among historians.

Voor de Grote Geschiedenis Prijs van 2009 werden vijf boeken genomineerd. Stuk voor stuk ging het om lijvige studies en liefst vier ervan waren biografieën. Jolanda Withuis won met haar biografie van de verzetsman Pim Boellaard de prijs. Dit voorbeeld maakt duidelijk, hoe populair het genre van de biografie is geworden – ook onder vakhistorici. Precies twintig jaar geleden schreef de historicus Ger Harmsen een beschouwing over de biografie in de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging. Volgens hem was het in Nederland nog altijd droevig gesteld met de productie van de biografie door de professionele historicus. De verklaring zocht hij, in de geest van Johan Huizinga, in de burgerlijke cultuur en traditie, die vooral binnenskamers bloeide. En mochten er al wat levensverhalen verschijnen, dan gingen die over kunstenaars, schrijvers, wetenschappers en historici. Opvallend vond hij verder dat zij vooral gingen over recent overleden tijdgenoten.¹ Waar bleven de biografieën van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra?

Inmiddels is het gedaan met de armoede van de biografie. Ger Harmsen werd vanaf 1989 op zijn wenken bediend. Domela Nieuwenhuis kreeg in 1993 zijn biografie en die van Pieter Jelles Troelstra is in aantocht.² Sterker nog, ook het leven van de socialistische voorman Willem Vliegen, aanvankelijk medewerker van Domela en daarna medestander van Troelstra, is al in 1994 geboekstaafd.³ De biografiegolf begon in de jaren 1990 op het terrein van de literatuurgeschiedenis. Daarna kwamen ook de levens van mannen en vrouwen op andere levensterreinen dan die

van kunst en literatuur ruim aan bod. Het toeval wil dat de eerste grote literaire biografieën, verschenen tussen 1990 en 1996, ten dele gingen over de opkomst van het socialisme en marxisme in Nederland.⁴

Ger Harmsen (1922-2005) was marxist, historicus, filosoof, bioloog én Amsterdammer. Hij vestigde zich in de jaren 1970 definitief in het Friese dorp De Knipe. Dat was na zijn benoeming tot hoogleraar aan de RU Groningen. Hij gold als een groot kenner van de geschiedenis van de arbeidersbeweging, schreef daarover talloze publicaties en was auteur van enkele biografieën. In zijn autobiografie verhaalt Harmsen over Pim Fortuyn, zijn meest opmerkelijke promovendus. Maar ook de naam van Johan Frieswijk valt regelmatig. Hij was de laatste die bij Harmsen zou promoveren. Samen bezorgden promotor en promovendus in 1974 de oorspronkelijk in het Fries geschreven herinneringen van Imke Klaver (1880-1967), landarbeider uit De Kompenije. Drie jaar later publiceerde Johan Frieswijk zijn kroniekachtig opgezette studie *Socialisme in Friesland 1880-1900*. Op de achterflap lezen we dat het boek handelt over de 'oude beweging', dat wil zeggen de vroege periode van het socialisme. Die had in Friesland 'een heel eigen en haast legendarisch karakter'. Dit historisch overzicht, vooral gebaseerd op eigentijdse kranten, weekbladen en het archief van Domela Nieuwenhuis, was min of meer een voorstudie van het proefschrift dat de auteur wilde gaan schrijven over de arbeidersbeweging in Friesland in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dat proefschrift verdedigde Frieswijk in het najaar van 1989 aan de RU Groningen, zoals gezegd bij Harmsen, die als enige promotor optrad. *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen- en zuivelarbeidersarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)*, was de titel van de dissertatie. In zijn autobiografie had Harmsen over de jonge onderzoeker uit Friesland, student aan de Rode Faculteit in Amsterdam, opgemerkt: 'Aan zijn aandacht ontsnapte geen Friese veenarbeider uit lang vervlogen tijden.'⁵

Biografie en arbeidersbeweging

Dit themanummer van *It Beaken* over Biografie en Arbeidersbeweging is voor ongeveer de helft de schriftelijke neerslag van het symposium over het gelijknamige onderwerp, dat in juni 2008 te Leeuwarden is gehouden bij het afscheid van dr. Johan Frieswijk van de Fryske Akademy. De keuze voor juist dit thema leek de organisatoren voortreffelijk aan te sluiten bij wat als de rode draad in het oeuvre van Johan Frieswijk kan gelden: het doen van onderzoek naar en het schrijven over regionale en lokale sleutelfiguren uit de geschiedenis van het socialisme in Friesland. Te denken valt aan lieden als de timmerman Rindert van Zinderen Bakker, de kleermaker Tjeerd Stienstra, de varkensslager Geert Lourens van der Zwaag, de fabrikant en schilder Foeke Kamstra, de onderwijzer Tjepke Nawijn, de arbeider

Jelle Dam, de timmerman Willem Vrijburg, de landarbeider Jan Stap, de drukker Philip Weijer, zijn vrouw de schrijfster Anna Giezen, de journalist Oebele Stellingwerf, zijn vrouw de feministe Trui Jentink of de leraar Vitus Bruinsma – en zo kunnen we nog wel even doorgaan. Het zijn allemaal figuren die door Johan Frieswijks speurzijn weer tot leven zijn gewekt. Velen kregen door zijn onderzoek een plaats in het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*.

Al in zijn scriptie over de Provinciale Friesche Werklieden-Vereeniging had Johan in 1970 geschreven dat de geschiedenis van de Friese arbeidersbeweging een onontgonnen en onderontwikkeld gebied was. Daar moest nodig wat aan gebeuren, schreef hij. ‘Het is typerend dat de meeste publicaties over dit onderwerp afkomstig zijn van een dominee en geen vakhistoricus.’ De toen 27-jarige bijna-doctorandus doelde op de rode dominee Jacob Jetses Kalma. Enkele jaren later kreeg Kalma een eredoctoraat van de RU Groningen. Mocht de verhouding tussen deze beide, sterk biografisch geïnteresseerde onderzoekers aanvankelijk wat stroef verlopen, in 1988 zouden ze innig samenwerken in het grote project rond de herdenking van de verkiezing in 1888 van Domela Nieuwenhuis tot Tweede Kamerlid in het roemruchte kiesdistrict Schoterland.⁶

In 2003 won Johan Frieswijk de Halbertsmaprijs, hem toegekend voor zijn gehele oeuvre. Wie in deze uitgave de lijst van publicaties van hem erop naslaat, ziet in één oogopslag dat Frieswijk met recht als kenner van de Friese arbeidersgeschiedenis wordt beschouwd. Zijn allereerste publicatie had betrekking op de rond 1870 opgerichte Friese secties van de Internationale, door hem opgevat als het begin van de arbeidersbeweging in Friesland.⁷ Bij de uitreiking van deze cultuurprijs van de provincie Friesland heb ik er expliciet op gewezen dat Frieswijks werk een veel minder theoretische inslag heeft dan dat van zijn promotor Harmsen en andere sociaal-historici van zijn generatie. Dat bracht hem van het begin af aan dicht bij een biografische benadering van de sociale geschiedenis. Misschien zonder dat zelf altijd te beseffen was zijn visie op de arbeidersbeweging niet los te zien van de kennis die hij wilde vergaren over het leven van de arbeiders, zoals ze dat zelf in hun tijd beleefden. Vandaar ook zijn grote interesse voor ego-documenten die het arbeidersleven meer van binnenuit belichten. In dit opzicht vertoont Frieswijks werk verwantschap met dat van zijn generatiegenoot en oud-collega Jacques Giele over arbeiderslevens in het vroeg-moderne Nederland.⁸

Op het al genoemde symposium *Biografie en Arbeidersbeweging* spraken achtereenvolgens Dennis Bos (Universiteit Leiden) over socialistische heldenverering van leiders en deelnemers aan de Parijse Communeopstand van 1871, Jan Willem Stutje (Rijksuniversiteit Groningen) over het charismatisch leiderschap van Ferdinand Domela Nieuwenhuis

in het vroege Nederlandse socialisme, en Piet Hagen (oud-journalist) over Pieter Jelles Troelstra als Fries, Nederlander en internationalist. Aan het einde van het symposium hield Johan Frieswijk een soort afscheidsrede waarin hij zijn licht liet schijnen op de biografische geschiedschrijving over de arbeidersbeweging in Friesland. In zijn lezing gaf Frieswijk aan, in hoeverre hij in zijn werk over de Friese arbeidersbeweging was beïnvloed door vroegere generaties van socialistische geschiedschrijvers en publicisten. Ruitendijk gaf hij toe dat hij achteraf gezien wat graag de vroege Friese arbeidersbeweging vanuit een buurt- en familieperspectief had beschreven, zoals Dennis Bos dat voor Amsterdam had gedaan in zijn in 2001 verschenen dissertatie.⁹ Fraai is ook wat hij memoreerde over zijn relatie met ds. Kalma. Samenwerking tussen hen was nog niet haalbaar in de jaren 1970. Volgens Johan zelf omdat Kalma te veel naar het biografische trok en hij zelf 'wetenschappelijker', oftewel met een scherpere vraagstelling, wilde werken. Dat de toenmalige kloof tussen dominee en geëngageerde wetenschapper er ook één was van religieus socialist tegenover een atheïstische, toen nog meer vrije socialist lijkt me even aannemelijk (zo niet meer aannemelijk). Aan het eind van de jaren zeventig deed Kalma een felle aanval op de in zijn ogen tendentieuze visie, die zou blijken uit de tiendelige tv-serie van de VARA over de rode geschiedenis, *Voorwaarts en niet vergeten*, waarvoor Frieswijk de teksten had geschreven.

De door Stutje, Hagen en Frieswijk gehouden lezingen zijn speciaal voor dit themanummer uitgewerkt tot artikelen. Omdat Bos helaas niet in de gelegenheid was zijn lezing te bewerken, besloot de gastredactie dit themanummer aan te vullen met twee nieuwe artikelen, geschreven door Rients Faber en Yme Kuiper. Ten slotte werd nog een verslag opgenomen van het levendige debat dat Domela Nieuwenhuis en Troelstra in 1902 te Franeker met elkaar voerden. Bij dit verslag schreef Frieswijk een speciale inleiding. Over de keuze voor juist deze artikelen en hun onderlinge samenhang valt in het kort het volgende op te merken.

Domela Nieuwenhuis, Troelstra en hun volgelingen

Evenals in de recent verschenen canon van de geschiedenis van Friesland wordt in dit themanummer royaal aandacht besteed aan het optreden van 'de grote twee' van het socialisme van de late negentiende en vroege twintigste eeuw in Nederland, Domela Nieuwenhuis en Troelstra.¹⁰ In hun artikelen over Domela Nieuwenhuis belichten Stutje en Kuiper ieder op eigen wijze de charismatische aspecten in diens optreden en leiderschap. Stutje doet dat door heel expliciet de ideeën van de socioloog Max Weber over charisma te verbinden met de ontwikkeling die Domela doormaakte als leider van de vroege socialistische beweging. Cruciaal in zijn analyse

Vaandel van de eerste SDAP-afdeling in de Friese Zuidoosthoek: Heerenveen, opgericht in 1902 (Museum Willem van Haren, Heerenveen).

is de veralledaagsing van Domela's charisma vanwege de toenemende organisatiedruk in de socialistische beweging. In het artikel van Kuiper ligt het accent meer op de manier waarop vanuit de aanhang naar het gezag van Domela werd gekeken. Het charisma van Domela, zo blijkt hier, was in Friesland sterk ingebed in een romantisch-eschatologische stemming onder het meest eenvoudige deel van die aanhang. De blijvende, mateloze verering voor zijn persoon droeg onmiskenbare aspecten van bekering tot het socialisme.

In de beschouwing van Piet Hagen over de politicus Troelstra neemt het volksdichterschap van Pieter Jelles een sleutelpositie in. Als schakel tussen beide werelden ziet de biograaf van Troelstra zijn romantische wereldbeeld. Een belangrijk aspect daarvan is de vrijheidsdrang van de Friezen, die volgens Troelstra een verklaring biedt voor het gegeven dat het socialisme in Friesland relatief vroeg een brede aanhang kreeg. Datzelfde gold volgens Troelstra voor het calvinisme. Vervolgens gaat Hagen in op Troelstra's visie op het nationalisme en de positie van de arbeidersklasse binnen natie-staten. Het blijkt dat Troelstra sterk geporteerd was voor een federatief verband van Europese staten.

De socialistische voorlieden Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra hebben slechts enkele malen tegenover elkaar gestaan in een openbaar debat. Verschil van politiek inzicht, maar ook rivaliteit en animositeit kenmerkten deze debatten vanaf het eerste begin. Met als strijdperk 'Klein Walhalla', het verenigingsgebouw van de Franeker socialisten, bestreden de beide kemphanen elkaar in de winter van 1892 als woordvoerders van de zogeheten 'parlementairen' en 'revolutionairen' binnen de arbeidersbeweging. Domela bekritiseerde daarbij ook de in zijn ogen provincialistische Friese Volkspartij en onthulde dat Troelstra bij hem had gesolliciteerd naar een betaalde positie bij het blad *Recht voor Allen*. Dat laatste zette de toon van het debat. Tien jaar later, in de zomer van 1902, sprak Domela in Sneek en ging Troelstra met hem in debat. Daarvan maakte ds. Albertinus van der Heide, de rode dominee van Engelum, een verslag.

Dit door Hans Sleurink indertijd herontdekte document is integraal opgenomen in dit themanummer. Het geeft een treffend beeld van de debatacultuur rond 1900. Samen met Sleurink maakte Frieswijk een boek over de Hogerhuiszaak. Zoals de laatste in zijn toelichting bij het document opmerkt, probeerde Van der Heide in zijn verslaggeving zo objectief mogelijk te zijn. Centraal in Domela's voordracht stond het thema van gezag binnen het socialisme. Dat was, zo benadrukte hij, een verwaarloosd thema geweest in het vroege socialisme. De kern van zijn betoog was, dat vrijheid boven gezag moest gaan. In zijn reactie op Nieuwenhuis' rede beklemtoonde Troelstra dat hij de door de spreker opgeworpen

tegenstelling misleidend vond. Het doel van sociaal-democraten en anarchisten was in feite hetzelfde, alleen de weg daar naar toe verschilde. De anarchisten stelden het individu voorop, de sociaal-democraten de organisatie. Daardoor waren de laatsten in staat invloed uit te oefenen in de huidige, nog kapitalistische samenleving en de eersten niet. Het debat eindigde tamelijk chaotisch. Terwijl Troelstra wilde ingaan op Domela's repliek, verlieten 'de vrijen' (Domela-aanhangers) voortijdig de zaal.

In zijn biografische schets van de anarchist Sjoerd Aukes Tolsma (1853-1936) beschrijft auteur Rients Faber het optreden van deze uurwerkhersteller, winkelier en agent van de Holland-Amerikalijn, gezien vanuit de positie die zijn hoofdpersoon innam in de dorpsgemeenschap van zijn woonplaats Berlikum. Vanuit zijn bewondering voor Domela Nieuwenhuis toonde de kleine middenstander Tolsma zich bijzonder actief in de lokale politiek. Als lid van de Sociaal-Democratische Bond was Sjoerd een militant antimilitarist en antimonarchist. Tolsma is één van die vele Friese middenstanders die zich meer thuisvoelden bij Domela dan bij Troelstra. Had dat te maken met hun grotere onafhankelijkheid in vergelijking tot arbeiders in loondienst?

In die laatste vraag ligt een uitdaging opgesloten. Uit zo'n levensverhaal als van Tolsma blijkt immers opnieuw het grote belang van familie- en buurtrelaties bij de opkomst van het socialisme in Friesland en in de richtingenstrijd daarna. Dit thema zou geïntegreerd moeten worden in een soort collectieve biografie waarin de groepscultuur van de vroege socialistische, waartoe zowel arbeiders als kleine middenstanders behoorden, centraal staat. Zo'n studie bestaat nog niet. Mooie biografische bouwstenen daarvoor zijn juist door onderzoekers als Kalma en Frieswijk inmiddels aangedragen.

Arbeiders- en andere biografieën

We keren nog één keer terug naar het thema van de biografie. In zijn artikel uit 1989 behandelde Harmsen het specifieke karakter van de arbeidersbiografie. Daarbij maakte hij een scherp onderscheid tussen de *autobiografen* onder de arbeiders, die tot de onderste lagen van de bevolking bleven behoren, en zij die zich tot leiders ontwikkelden. Als zoon van het werkende volk verhaalt zo'n leider vaak eerst de collectieve strijd voor een beter bestaan. Vervolgens schrijft hij als socialist zijn levensverhaal, waarbij de bekering tot het socialisme en de breuk met kerk en christelijk geloof centraal komt te staan. Het onderscheid oogt erg schematisch. Een ander populair genre onder schrijvende arbeiders is het vakbondsgedenkboek, dat door Harmsen heel eigenzinnig wordt getypeerd als collectieve biografie. Juist in dit geval had hij kunnen wijzen op het aspect van het levend houden van de herinnering, dat hij verderop in zijn

De Friese beeldhouwer Tjipke Visser werkt aan de beeltenis van Troelstra voor het monument in Stiens (foto van H. de Vries).

verhandeling verbindt met de ontstaansgeschiedenis van de biografie. De ‘moderne’ biografie, doceert Harmsen vervolgens, verheerlijkt niet, maar tracht te begrijpen. ‘Ook rond bepaalde socialistische leiders – Domela Nieuwenhuis, Troelstra – is via hun bewonderaars en eigen memoires een mythe ontstaan, die de historicus dient door te prikken.’¹¹ Kennelijk schrok Harmsen van zijn eigen strenge toon, want hij haastte zich toe te voegen dat ‘debunking’ het risico herbergt, dat van de gebiografeerde niets meer overblijft. Het resultaat is dan, dat de lezer van nu niet meer kan begrijpen waarom deze persoon toen zo’n leidinggevende rol speelde.

Het is aardig om met dit soort gedachten in het achterhoofd tot slot kort stil te staan bij wat tegenwoordig van een (historische, wetenschappelijk verantwoorde) biografie wordt verwacht. In een in 2008 gepubliceerd artikel, waarin hij op zoek ging naar de romantische aspecten van Domela Nieuwenhuis’ kritiek op de moderniteit, geeft Jan Willem Stutje aan hoe hij in zijn nieuwe biografie over Domela bepaalde valkuilen wil vermijden.¹²

Eén daarvan is de zogeheten essentialistische visie op Nieuwenhuis, waarin hij voorgesteld wordt als 'geboren anarchist'. Een andere is de onmiskenbare keerpunten in zijn leven te interpreteren als direct gevolg van feitelijke, dramatische gebeurtenissen (bijvoorbeeld de geloofsafval vanwege het in het kraambed sterven van zijn eerste vrouw).¹³ Duidelijk is verder dat Stutje in zijn biografie meer wil gaan thematiseren dan in voorgaande biografieën over Domela was gedaan. Als voorbeeld noemt hij het charismatisch leiderschap en de romantische inslag daarvan bij Nieuwenhuis. Daarbij wil Stutje ook vergelijkingen maken met tijdgenoten die Domela ontmoette op de internationale podia van het socialisme en anarchisme. Alles wijst erop dat de toekomstige biograaf van Domela zijn werk meer laat leiden door scherpere en welgerichte vragen.

De ironie wil dat Stutje zijn visie werd afgedrukt in een tijdschrift waarvan de redactie van de directe voorganger in 1980 niet langer bereid meer was om levensschetsen van lokale en socialistische voorlieden op te nemen. Zulke artikelen boden namelijk 'onvoldoende mogelijkheden tot generalisering'. Het toenmalige *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* was zich op dat moment wetenschappelijk sterk aan het profileren met kwantificerend historisch onderzoek, dat aangestuurd moest zijn door uitgewerkte hypothesen. Met tijdrovend, biografisch onderzoek in de traditie van onderzoek naar 'de emancipatie van de arbeidersklasse' was de redactie wel 'blij', maar de vruchten daarvan konden beter elders worden gepubliceerd.¹⁴ De ironie wilde bovendien, dat Frieswijk van 1988 tot 1995 redacteur van datzelfde *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* zou worden.

In 1989 verscheen in genoemd tijdschrift een nog altijd zeer leeswaardig artikel van de religiehistoricus Peter van Rooden. Daarin ging hij in op nut en nadeel van de biografie. Kern van zijn betoog is, dat algemene uitspraken over de biografie volstrekt zinloos zijn. Of een biografie relevant was, hing er maar helemaal van af met welke vragen je bezig was. Op zijn eigen vakgebied, de Nederlandse protestantse kerkgeschiedenis, had de dominantie van de biografie contraproductief gewerkt.¹⁵ 'Alleen binnen omvangrijke historiografische tradities, die grotere complexen van problemen opwerpen en aansnijden, kan zinvol over het nut van een biografie gesproken worden', schreef Van Rooden. In een goede biografie worden op de achtergrond thema's, problemen en begrippen gebruikt, ontleend aan gangbaar historisch onderzoek.

Veranderde tijden, veranderde visies op de waarde van biografisch onderzoek? Dat valt mee (of tegen, zo men wil). Zowel in heden als verleden is erop gewezen dat binnen de historische literatuur de biografie een moeilijk genre is. Een goede biografie vergt veel van de auteur: als schrijver én als onderzoeker. Door de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening in de afgelopen decennia lijkt het er bij de biografie op, dat de nadruk

vooral op het literaire gehalte daarvan is komen te liggen. Volgens de cultuurhistoricus Frijhoff schrikt dat laatste de beroepshistoricus af. Die wil niet de leemten qua bronnen in een biografie dichten met allerlei soorten van fictie (over bijvoorbeeld gevoelens en emoties van personen). De weg die hem of haar nog openstaat, is dan om zich angstvallig aan de bronnen te houden. Maar die oplossing schrikt ook af, want de biografie krijgt op die manier een hoog antiquarisch gehalte ('saai', 'langdradig', 'omgevallen kaartenbak'). Frijhoff zelf benadrukt dat een goede biografie over leven en persoonlijkheid van individuele mensen gaat en niet over groepen (daarvoor heb je de prosopografie, de collectieve biografie). Hij bepleit vervolgens contextualisering van het individuele levensverhaal.¹⁶

Zoals gezegd voltrok zich omstreeks 1989 ook een *Wende* in de Nederlandse biografica. In 1990 werd de Werkgroep Biografie opgericht, daarna kwam het *Biografie Bulletin* en rukte de discussie over het genre steeds meer op in de historische vakbladen. Wie nu de betere Nederlandse boekhandel binnenstapt, ziet op de historische afdeling ook plankjes met alleen maar biografieën verschijnen. Neerlandici en historici hebben elkaar inmiddels gevonden als gesprekspartner. Een al te krampachtige opdeling tussen schrijversbiografie en historische biografie is in deze dialoog inmiddels losgelaten. Toch zullen er biografen blijven, die vinden dat de biografie gered moet worden van wetenschappelijke betutteling. Willem Otterspeer, bijvoorbeeld.¹⁷ Als biograaf heeft hij recht van spreken, maar zijn pleidooi om van de historisch biograaf vooral een literator te maken klinkt als een boutade. Belangrijk is wel dat inmiddels het syndroom van volledigheid is gediagnosticeerd in kringen van historisch biografen.¹⁸ Een andere belangwekkend punt bij de huidige debatten over de biografie, is het vinden van de balans tussen het privé-leven van de gebiografeerde en zijn of haar publieke optreden. Op dat punt is vermoedelijk nog winst te behalen door ook de buitenlandse historisch biografische tradities eens goed te bekijken.¹⁹

En met dit thema van privé-publiek zijn we weer terug bij de arbeidersbiografie en het (vroeger) socialisme, bij de wereld van Ger Harmsen en van Johan Frieswijk. De inbreng van dit thema zou ook hier als bron van inspiratie kunnen dienen. Tegen die achtergrond bezien kan de bundeling van artikelen in dit themanummer mede een aanzet zijn om de discussie daarover voort te zetten.

Noten

De redactie dankt de auteurs voor hun bereidwilligheid mee te werken aan deze uitgave.

- 1 Ger Harmsen, 'De biografie in de geschiedenis van de arbeidersbeweging: plaats en betekenis', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* nr. 19, oktober 1989, 2-31.
- 2 Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, Amsterdam: De Arbeiderspers (1993). Van Piet Hagen verschijnt in februari 2010 bij De Arbeiderspers *Politicus uit hartstocht, biografie van Pieter Jelles Troelstra*, terwijl Jan Willem Stutje, die al de biograaf van Paul de Groot en Ernest Mandel was, aan een nieuwe biografie over Domela Nieuwenhuis werkt.
- 3 Jos Perry, *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen*, Amsterdam: De Arbeiderspers (1994).
- 4 Jan Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, Amsterdam: Querido (1990); dezelfde, *Trots verbrijzeld. Het leven van Frederik van Eeden vanaf 1901*, Amsterdam: Querido (1996); H. de Liagre Böhl, *Met al mijn bloed heb ik voor U geleefd. Herman Gorter (1864-1927)*, Amsterdam: Balans (1996); Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst (1869-1952)*, Amsterdam: Balans 1996.
- 5 Ger Harmsen, *Herfsttijloos. Een levensverhaal*, Nijmegen: SUN (1993), 473.
- 6 J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders*, Drachten / Leeuwarden: Friese Pers 1988.
- 7 Johan Frieswijk, 'De Friese sekties van de Internationale – het prille begin van de arbeidersbeweging in die provincie (1869-1871)', *Mededelingenblad van de sociaal-historische studiekkring* nr. 37 (1971), 6-15. Een eerdere Friese versie van dit artikel ('De Fryske seksjes fan de "Internationale"') was het jaar daarvoor al verschenen in *It Beaken*.
- 8 Jacques Giele, *Arbeidersleven in Nederland 1850-1914*, Nijmegen: SUN (1979).
- 9 Dennis Bos, *Waarachtige Volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848 – 1894*, Amsterdam: Bert Bakker (2001).
- 10 G. Jensma e.a., *De canon van de geschiedenis van Friesland in 11 en 30 vensters*, Leeuwarden: Afûk (2008) 62-63.
- 11 Harmsen, 'De biografie', 17.
- 12 Jan Willem Stutje, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Revolte en melancholie. Romantiek in Domela's kritiek op de moderniteit', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 5 (2008) nr. 2, 3-27.
- 13 Vergelijk ook J. Fontijn, 'Keerpunten in een leven. Over radicale bekingen en plotselinge inzichten', *Biografie Bulletin* 11 (2001) nr. 2, 97-107.
- 14 In zijn eerder genoemde artikel haalde Harmsen de brief aan die redactiesecretaris Jan Lucassen schreef aan Johan Frieswijk die het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* ter publicatie een biografisch portret van D.O. de Vries had aangeboden. *It Beaken* was wel bereid het artikel op te nemen ("Hij wilde wel uit de armoede, maar niet alleen". D.O.de Vries (1872-1937), het socialisme, de landarbeiders en de Horstermeer', *It Beaken* 43 (1981) nr. 1, 1-17).
- 15 Peter van Rooden, 'Nut en nadeel van de biografie', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 15 (1989), 66-73.

- 16 Willem Frijhoff, 'Biografie en wetenschapsgeschiedenis. Kansen en grenzen van een alliantie', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 29 (2003), 225-244. Bij die contextualisering onderscheidt Frijhoff vier varianten: de intellectuele benadering, de sociale of politieke, de cultureel-antropologische en de mentaliteitshistorische.
- 17 W. Otterspeer, 'De wetenschap heeft geen behoefte aan de biografie', *Biografie Bulletin* 9 (1999) nr. 2, 122-129.
- 18 Zie voor een overtuigende argumentatie: Herman de Liagre Böhl, 'De volledigheidswaan van biografen', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115 (2000) nr. 2, 252-260.
- 19 Vergelijk Nigel Hamilton, *Biography. A Brief History*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press (2007); en dezelfde, *How To Do Biography. A Primer*, Cambridge Mass.: Harvard University Press (2008).

